

Анна Саковіч

Беласток

Без віны пакарання: “Сповідзь” Ларысы Геніюш

У кароткай, надзвычай сутнасна важкай прадмове да першага выдання дакументальнай аповесці Ларысы Геніюш (1910–1983) “Сповідзь” (1993) Міхась Чарняўскі адзначаў:

Сучасная беларуская літаратура небагатая асабліва ні мемуарыстыкай, ні эпістальным жанрам. Бо калі што і напісана, то з абачлівасцю на пэнзара, следчага або стукача. Успаміны выдатнай нашай паэткі Л. Геніюш – мужскае выключэнне. У іх споведзь душы перад Богам, сучаснікамі і нашчадкамі, слова пра час і пра сябе, пра блізкіх людзей, сяброў і ворагаў. У іх шлях самаадданага служэння Беларусі паэтычным словам, дзеяннем, непахіснасцю грамадзянскай пазіцыі і шлях па ўсіх пакутах сталінскай “Гэгэнны” – праз засценкі МДБ Менска, этапы, перасылкі, лагер смерці на далёкай Поўначы¹.

Гэта менавіта М. Чарняўскаму даверыла Л. Геніюш летам 1982 года, незадоўга да свайго адыходу ў вечнасць, рукапіс са сваімі ўспамінамі.

У лёсе Л. Геніюш – жанчыны, жонкі, маці, паэтэсы – бачыцца абагулены вобраз многіх лёсаў, без віны пакараных. Без віны, таму што многія, тысячы, мільёны, як і сама пісьменніца, не былі ні здраднікамі, ні забойцамі, ні злачынцамі. Былі чыстымі перад сабой, перад

¹ М. Чарняўскі, *Благаслаўлены родны дом...*, (у:) Л. Геніюш, *Сповідзь*, Мінск 1993, с. 4.

Богам, перад грамадствам. *Я нічога не махлявала, бо віна мая датычыла толькі Камітэту самапомачы ў Празе, дзе я была скарбнікам*², – занатавала Л. Геніюш. І ці ж гэта не абсурд, што за шчырыя патрыятычныя пачуцці і ўчынкi на карысць Радзіме, за вернасць матчынай мове караюць людзей? Адна віна Ларысы Геніюш, аб чым яна гаворыць у “Сповідзі”, была ў тым, што яна аказалася ў пэўны час на перасячэнні драматычных сацыяльна-палітычных падзей. Аднак, і перад Другой сусветнай вайной, і ў час яе, і пасля яе адбываліся русіфікацыя або паланізацыя беларусаў і кожная праява любові да роднага, бацькоўскага жорстка пераследавалася. Вось як дакладна характарызуе сітуацыю ў пасляваеннай Беларусі Л. Геніюш: *Усё залівала матушка-Русь. Недабітыя бедныя ўласаўцы прагна выслужваліся, як культуртрэгеры на нашых землях, каб толькі іх не пасылалі дамоў, гдзе добра іх ведалі... Вось яны й партызаны не нашага народу сталі цяпер на стражы й пільна сачылі, каб не прагнулася Беларусь тая адвечная са сваёю гісторыяй, з Пагоняю любай, з роднаю мовай, з народнаю песняй і з каханнем да старога сваяго народу* (331).

Л. Геніюш не магла і падумаць, што за беларускасць яе будуць вінаваціць і што яна будзе ці не ўсё жыццё пакутаваць за тое, што была адданай дачкой сваёй маці – Беларусі, што ніколі не здрадзіла Айчыне. Паэтка да канца была перакананай у слушнасці служэння беларускай справе і гатовай ахвяраваць сябе дзеля лепшай будучыні Беларусі:

Даўно ўжо мінуў перыяд крывавай нямецкай акупацыі, з якой мы выйшлі жывымі, але самае галоўнае, што паэзія мая, мая любоў да Беларусі была чыстай, як крыніца ў полі. Я ніколі ні слова не сказала, не напісала, акрамя Зямлі маёй і маяго Народу! Мае словы табе былі толькі, Айчына мая пакрыўджаная, табе была ўся вернасць мая, якую пранесла я праз нялёгкія дні, бо табе толькі сваё жыццё прысвяціла. Надыходзіць другая пара выпрабаванняў. Для мяне яна будзе яшчэ страшнейшай, але Божа Зямлі мае, Божа продкаў маіх, дай мне сілы вытрымаць найцяжэйшае. Няхай вернасць мая й любоў мая будуць дастойныя мукаў Тваіх некальківяковых, мая Беларусь! (...) Як жа хачу пралажыць мукамі сваімі светлы след да заўтрашняй Твае долі (346).

Сёння за патрыятызм хваляць, ушаноўваюць і ўзнагароджваюць. Гэтага не дачакаліся адданыя сыны і дачкі Беларусі ні пры жыцці, ні пасля смерці.

² Л. Геніюш, *Сповідзь*, (у:) Л. Геніюш, *Выбраныя творы*, Мінск 2000, с. 381. Далей пры спасылцы на гэтае выданне ў дужках падаецца старонка.

У аповесці “Споведзь” Л. Геніюш ахоплівае вялікую часавую прас-тору: ад дня нараджэння – да свайго блукання па пакутах. Аднак з амаль двухсот пяцідзесяці старонак аповесці толькі дваццаць прысвечаны пачатковым гадам жыцця (першыя раздзелы “Жлобаўцы” і “Зэльва”). Галоўная ўвага пісьменніцы звернута на жыццё ў Празе і на побыт у лагеры. Такім чынам, кніга фактычна датычыць най-больш балючага перыяду ў жыцці Геніюш.

Зразумела, менавіта ў дзяцінстве, маладосці адбываўся працэс фарміравання Л. Геніюш як нацыянальна свядомага чалавека. Набытым у Жлобаўцах, у бацькоўскай хаце патрыятызмам, Геніюш будзе трымацца заўсёды, дзе б яна ні была – дома, на эміграцыі, у лагеры.

Зэльвенская непаслушніца, як трапна акрэслівае Л. Геніюш Ян Чыквін³, аказалася яшчэ перад вайной у чэшскай Празе – той Празе, якая спаконвеку прытуляла беларусаў. У іх ліку былі ў той складаны час Васіль Захарка, Марыя Крэчэўская, якія жылі, як і Геніюшы беларушчынай. Знаўца заходнебеларускай літаратуры, Уладзімір Калеснік, які асабіста размаўляў з Л. Геніюш, сцвярджае, што праблемы Беларусі яна *Бачыла шырэй, чалавечней, драматычней. Яе вопыт жыцця быў перадусім гуманістычным, агульналюдскае дамінавала ў яе свядомасці над палітычным, тэндэнцыйным*⁴.

Пражскаму часу адведзена ў аповесці столькі ж месца, што і побыту ў лагеры (звыш ста старонак). Выразна адчуваецца, што гэта быў важкі і плённы перыяд як у мастацкай творчасці, так і ў грамадскай дзейнасці паэтэсы. Дом Геніюшаў добра ведалі ўсе беларускія эмігранты: *У нас зноў быў цэнтр беларускага жыцця* (322). І прытым Геніюшы не былі дастаткова асцярожнымі. Адкрытае вызнаванне патрыятызму, адданасці беларускай справе, прага змагання за волю беларусаў паволі наводзіла няшчасце на іх галовы: Л. Геніюш гэта ўсведамляла і баялася: *А крывавыя кіпцюры ўжо памалу заціскаліся ля маяго горла, і малы сыноч ішоў насупраць страшнога сіроцтва* (344); (...) *я са страхам хадзіла па вуліцах, за мною так і шыгалі сышчыкі, і я іх ведала ў твар. Я замірала ад кожнага аўто, якое ля мяне спынялася* (333).

³ Ян Чыквін, *Зэльвенская непаслушніца*, (у:) Ян Чыквін, *Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997, с. 103.

⁴ Уладзімір Калеснік, *Усё чалавечае. Літаратурныя партрэты, артыкулы, нарысы*, Мінск 1993, с. 75. Цытата за: Я. Чыквін, *Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа*, Беласток 1997, с. 106.

Паэтка чула пра карныя лагеры, у тым ліку і ад тых, хто зведаў іх сам. Добра вядомы быў Л. Геніюш лёс беларускага драматурга Францішка Аляхновіча: *Мне прыпомніўся Аляхновіч, нічога новага, паўтараецца тое, што перанёс камісьці ён. Цераз пару дзясяткаў гадоў так жа адзін з іх “прадстаўнікоў” нападзе на мяне ў Польшчы на дарозе ў Крынкі* (344).

Надзвычай уражваюць старонкі “Сповідзі” Л. Геніюш пра лагерны побыт на Поўначы. Успрымаюцца яны своеасаблівым сведчаннем мільёнаў зняволеных жанчын, якія прайшлі праз пекла ГУЛАГаў. Класікай ужо сталі кнігі на гэту тэму аўтараў-мужчын (сярод якіх Аляксандр Салжаніцын, Генрых Грудзінскі), аднак адлюстраванне жанчынаў лагернай рэчаіснасці ўспрымаецца яшчэ драматычней. Гэта выяўляецца найперш у эмацыянальнай падачы матэрыялу.

Успаміны Геніюш пакідаюць уражанне, нібы пісаліся як бы “на гарачую руку”. Пра тое, што паэтэса не выпраўляла раней напісанага тэксту, сведчыць між іншым запіс: *Нас прывезлі ў інвалідны лагер у Абезь. (...) Забылася напісаць, як пасля смерці Сталіна (...)* (443). Шмат у аповесці дыгрэсій ад галоўнага аповеду, шмат зваротаў тыпу: *Адбілася я моцна ад тэмы* (266). Стыль “Сповідзі” сведчыць аб намеры паспець напісаць сваю споведзь.

“Сповідзі” характэрныя шматлікія суб’ектыўныя аўтарскія ацэнкі сітуацый, выказванне прадчуванняў, уласцівых менавіта жанчынам: *Сэрца шчамілі прадчуцці нядобрага, (...)* (306). З першага позірку пісьменніца неўзлюбіла горад Вімпэрк, у якім пазней Геніюшаў арыштавалі: *Нідзе яшчэ не было мне так жудасна, як у гэтай мясціне. Не высказаць было маяго страху, і муж адмаўляўся мяне разумець. Душа паэта – сейсмограф* (342).

Л. Геніюш піша ў “Сповідзі” менавіта “знутры” жыццёвай сітуацыі, выяўляючы псіхалагічную праўду фактаў. *Усё, што сталася ўжо нармальным для абслугі гэтага прадпрыемства і для усіх заправілаў гэтай дзяржавы, нармальнаму еўрапейцу сціскала горла вялікім болей людскім, бяскарна пралітай крывёю нявінных* (377). Яна апісвае, як у мінскай вязніцы, т. зв. “амерыканцы”, дапытвала яе некалькі следчых – адны агітацыяй (яўрэй Коган, хітры чэкіст), другія метадамі дробнай подласці (міністр МГБ Новік), трэція запалохвалі катаваннем і смерцю (допыт Цанавы). Прыгавор Вярхоўнага суда БССР пры ваенным пракурору быў аб’яўлены Геніюшам 7 лютага 1949 года. Зразумела, усё загадзя было вырашана, а прысутнасць Геніюшаў у судзе была толькі чыстай фармальнасцю. Л. Геніюш успрымае прыгавор, нібы з вышыні птушынага палёту: *Бедныя людзі, бяссільныя стварэнні,*

падумала я, убогая дзяржава мучаных і мучыцеляў, і другіх між імі няма! (389).

Яна дзеліцца ў “Споведзі” і вельмі асабістым, як напрыклад, размовай з мужам пасля судовага прыгавору, які брутальна разлучыў Геніюшаў на доўгія пакутніцкія гады (ад 1948-га да 1956-га года): *Нечаму я напрасіла мужа, каб забыў пра мяне, што буду ўдзячная кожнай жанчыне, якая аблегчыць яго цяжкі і адзіноты. Смешна было думаць пра сябе перад адкрытаю магілай, і хацелася толькі, каб другому лягчэй, каб лепей* (389).

Выводзіць у “Споведзі” Л. Геніюш вобразы крымінальнікаў, якія, безумоўна, найбольш палохалі многіх палітычных вязняў. Найгоршай карай для такіх, як Л. Геніюш, у лагерах з’яўлялася тое, што трэба было жыць сярод “блатнога” – *жудаснага бандыцкага безыдэйнага і наагул выкалянага з жыцця элементу* (410). Яны нічога і нікога не баяліся, нават маглі беспакarana забіць чалавека. *Максімальны іх срок ад гэтага ні меншай, ні большай. У іх была свая гутарка, пераплецена рознымі варыяцыямі самага рускага мата. Вось такіх ставілі над намі брыгадзірамі, карацелямі* (431).

Геніюш, як жанчына, не магла абмінуць у “Споведзі” праблемы жаночай лагернай вопраткі. Аказваецца, што ў халоднай Інцы прыгожая частка чалавецтва апранала тое, што і мужчыны, што на работу хадзілі ў шэрых ватніх нагавіцах, старых валенках і бушлатах (406). Энтузіязму такая адзежа не выклікала, а найперш не ахоўвала ад марознага паветра. Добра, калі хтосьці меў нешта з сабою або атрымліваў пасылкі. Геніюш успамінае, што нават летам трэба было засперагаць сябе ад холаду. На шчасце, захавалася крыху пражскага гардэробу. *Лета халоднае на поўначы, абманчывае, дык я надзела яшчэ пад спаднічку паласатыя мужавы нагавіцы ад піжамы і завязала пражскую хустачку, бо яшчэ «формяных» тады не было* (403–404). Адзеннем Л. Геніюш захаплялася шмат жанчын, некаторыя з якіх выкарыстоўвалі розныя сітуацыі, каб нешта выкрасці. У выніку мала што з вопраткі даехала на Інту.

Нягледзячы на суровыя, нечалавечыя лагэрныя ўмовы, што ні ў якой ступені не забяспечвалі гігіенічных патрабаванняў цывілізаваных людзей, усё ж арыштаваныя былі жанчынамі, якім хацелася як мага лепш выглядаць, і нават абдзёртым, зашмальцаваным лахманам імкнуліся надаць людскі выгляд. Геніюш узгадвае прыгажуню Аню Бандарэнка, якая свой бушлат падганяла па фігуры, бо: *Хацелася ёй падабацца, хоць сасонкам, хоць людзям, якія глядзяць на яе* (454). У інвалідным лагеры Абезь, калі Л. Геніюш удалося патрапіць на чыстую

работу на кухні ў якасці раздатчыцы, яна не забывае ўзгадаць, што: *Пад белым халатам у мяне заўсёды прыгожая блузачка з пражскіх рэчаў, хораша завязаная касынка* (459).

Пісьменніца, якая пажыла ў культурнай Празе, неяк з адрабінай настальгіі, крыху іроніі, магчыма, каб падкрэсліць кантраст, кідае заўвагу, што ў гэты самы час, калі яна адбывае пакаранне: *А недзе ў свеце ўсё ж жылі жанчыны, капрызлі, апраналіся ў розныя моднасці і, можа, наракалі... О, калі б яны бачылі гэтае хоць у сне, яны, напэўна, не ведалі б межаў асабістаму сваяму шчасцю. Быць пры сваіх дзецях, быць з мужам, мець сваю хатку, гдзе хлеба ўволю на стале і ціха, ціха, як у храме...* (448).

Другой марай зняволеных жанчын была прага пакулінарыць. Яны, нядаўнія гаспадыні ў сваёй хаце, не мелі магчымасці рэалізавацца ў гэтым плане. Не было прадуктаў і пачуццё голаду пераследавала вязняў увесь час. У лагеры елі тое, што па-за турмою не змаглі б у рот пакласці: (...) *мы елі камсу і смярдзячыя трыбухі з аленяў (...)* Яшчэ *мы елі квашаныя ніжнія чорныя лісты капусты інцінскай, з пяском, дарэчы. Галойкі былі для начальства. (...) А яшчэ мы елі суп з рэдзькавення з гнілой рыбаю* (437). І вось, як ні дзіўна, нават у такой безвыхадной сітуацыі яны гатавалі.

Наўрад ці сённяшні чалавек можа сапраўды зразумець, колькі ахвярнасці каштавала жанчынам падрыхтоўка каляднай вячэры: *Дзяўчаткі даўно ўжо збіралі камсу, не з'ядалі кусочкаў рыбы. Недзе ў сушыльцы ці ў качагарцы зварылі куці і кампоту. У некага кансерва, у некага з пасылкі яблык ці жменя гарэхаў* (429). Гэтыя кавалачкі адымаліся ад і так галодных порцый. Відавочна, прага святкавання Калядаў была мацнейшая, чым фізічныя запатрабаванні арганізму.

Геніюш успамінае, як на дзень яе нараджэння жанчыны зрабілі з пасылак бісквітны торт. Ён быў выключны самім фактам, што ў кагосьці з'явілася думка, каб стварыць немагчымае. Здзіўляў "інвенцыяй творчай", сваім складам, проста быў як чуд. На доўгія гады застаўся ў памяці пісьменніцы рэцэпт гэтага дэсерту: *Гэта быў торт са змеленых, высушаных паек хлеба, размешаны салодкай вадой і пераложаны павідлам з сухіх яблыкаў з нейкай украінскай пасылкі, пасмараваны маргарынам зверту, насытаны цукарм. Гэта быў надзвычайны прысмак, але сяння я яго не ела б...* (452).

У лагеры ўмелі радавацца нават самым маленькім упрыгожанням. Жанчыны пасля цяжкай фізічнай працы імкнуліся да жанопкай працы. Хацелі нешта зрабіць не сабе, але мужчынам: *То мы вышыем ім торбачкі на хлеб родным васільком, то на цукар, то хустачку. А ніцей*

не было (405). У Ларысы вочы разб'ягаліся, калі хадзіла да загадчыцы Люцыі Антонаўны па ніткі і бачыла ў яе руках іх вялікі скрутак. Аднак хутка збіралася на плач, як малому дзіцяці, калі атрымоўвала толькі адну, дзве ніткі. Псіхічны здзек паглыбляўся грубай заўвагай надзіральніцы, што Геніюш ходзіць *па яе падлозе ў сваіх ботах цяжкіх і брудных, я аж заплачу* (405).

Доўгае, супольнае жыццё ў пэснаце аб'ядноўвала вязняў. Яны бачылі адна другую наскрозь. Кожная вестка з волі, ці то ад блізкіх, ці то з дзяржаўных устаноў, не магла доўга ўтрымацца ў таямніцы і была вялікай падзеяй у лагеры. Асабліва вельмі чакалі лістоў. Аднак, на жаль, у большасці выпадкаў складалася так, што амаль кожны ліст з волі быў прычынай для плачу. Былі ў іх розныя весткі: *То прыбавілі срок, калі хто прасіў яго зменшыць, то адмаўляліся мужыкі ад жонак ці партыйныя бацькі ад дзяцей. Праўда, ніколі не адмаўляліся маці. Нават савецкія маці заставаліся на вышыні ў заслугоўваюць за гэты пашаны* (406). Л. Геніюш не было з кім перапісвацца: да яе прыходзілі са сваімі лістамі, дзяліліся весткамі і раіліся.

Л. Геніюш, пражыўшы шмат часу сярод культурных людзей у Празе, таго ж самага ўзроўню адносін патрабавала і ад лагерных улад. І, здаралася, што непрыемныя мужчыны мягчэлі. Напрыклад, на заклад чалавека ў ваенным, чаму яна не ўстае, калі ён ўваходзіць, Л. Геніюш адказала: *Я прыехала, лепш сказаць – вы мяне прывалаклі сюды з Еўропы, а там жанчыны, нават зняволеныя, перад мужчынамі не ўстаюць* (439). Пасля гэтых слоў мужчына злагаднеў і адказаў, што і ў іх культурна, затым не праяўляў ніякай грубасці.

Свае ўласныя пакуты не засланылі ад Л. Геніюш іншых людзей. *У лагеры кожны адкрываецца, само жыццё паказвае нутро чалавека, тут чалавек – адкрытая кніжка, адзін другога ведае наскрозь. А людзі ёсць людзі, яны, як расліны, цягнуцца да сонейка, да лепшага, да праўды* (420). На адным з допытаў, калі следчыя папыталіся, што яна робіць у лагеры, то Л. Геніюш (зразумела, не жадаючы ні на кога даносіць), нібы-то жартам, адказала, каб толькі адчапіліся ад яе, *што вывучае псіхалогію нацыяў у лагеры: хто чаго варты...* (412). На самай справе так і было. У “Споведзі” пісьменніца дае падрабязную характарыстыку паасабных зняволеных жанчын, але ж піша і агульна пра тое, як праяўляюцца ў характары чалавека нацыянальныя рысы.

Асабліва Геніюш любіла ўкраінак, бо і сапраўды яны выразна выдзяляліся сваёй непахіснай паставай. Яшчэ ў час арышту Л. Геніюш пасябрала з украінскімі манашкамі Васільянскага манастыра і іхняй

ігуменнай Маці Мартай, з якой завязаліся цёплыя і даверлівыя адносіны на цэлае жыццё. І на Інце паэтэса толькі ад ігуменні са Львова атрымлівала пасылкі. Маці Марта добра ведала, што патрэбнае ў лагеры і, напрыклад, па-мацярынску ўклала ў пачку сярод ежы падушачку, дзякуючы якой у адрасаткі перастала балець галава.

Л. Геніюш на Інце і ў Абезі *прыпадала душой да ўкраінскае стыхіі простых дзяўчат і жанчын, якіх адарвалі жыўцом ад зямлі і іх сем'яў. Яны былі шчырыя, стойкія, чыстыя, як вада карпацкіх крыніцаў, і гэтым непаканана сільныя* (419). Украінскія манаšky не хацелі нічога казённага апранаць і есці. *Яны ўсё поцілі, елі свой хлебшак, маліліся ў чэзлі. Такіх стойкіх, як былі яны, я не сустракала болей* (445). Маральнаму, чыстаму вобразу паводзін украінак супрацьстаіць вобраз жанчын, якія проста былі *больш-менш задаволеныя сваім лёсам, а аб іншых, ці аб Радзіме, яны не думалі* (405).

Паводле Геніюш, беларускія жанчыны, за выняткамі некалькіх, былі слабыя. Аднак паэтка змагла аб'яднаць іх і намаўляла, каб завязваліся беларускія пары, каб нацыя не перамяшалася цалкам з іншымі. У лагеры адбывалі тэрмін жанчыны розных нацыянальнасцей: літоўкі, латышкі і рускія, найменш было немак, англічанак, французжанак. Жанчыны былі розныя па сацыяльным статусе, сустракаліся нават былыя жонкі прэм'ер-міністра – Елізавета Радзіонава, генерала ад КГБ – Аксана Кубаткіна, жонка некага з амерыканскага пасольства – Галіна Уолэс, і іншых высокапастаўленых асоб. Былі і палюбоўніцы Сталіна, Берыі. Некаторыя былі людскія, тактоўныя і талковыя, а для некаторых ўсведамленне антыгуманнасці сталінскай ідэалогіі займала значна больш часу.

На вялікі жаль, здараліся выпадкі, калі ў выніку пастаяннага, доўгага знаходжання ў лагеры, у жанчын паталагічна дэфармаваліся адметнасці жаночкасці: *Некаторыя жанчыны, як, напрыклад, Тарасенка Соня, якая ўсё жыццё недзе правяла толькі ў лагерох, зусім ужо не была падобна на сваіх сёстраў. Хадзіла толькі ў нагавіцах, голас мела грубы і твар нейк зморшчаны не па-жаночкаму. Было такіх некалькі, і гэта нейк было сумна* (449).

У “Споведзі” вельмі ўражваюць старонкі пра лагерае жыццё цяжарных жанчын і маленькіх дзетак, якія нараджаліся ў няволі. Найбольш кранальным бачыцца вобраз з дзіцячай зоны. Кантакты з немаўляткамі былі строга абмежаваны ад самага пачатку, ад нараджэння. Маці пускалі да дзіцяці толькі ў час кармлення. Калі ж перыяд кармлення заканчваўся – дык толькі раз на тыдзень. У лагерах нават у наймалодшых адбіраліся чалавечыя правы на спакой-

нае ўзрастанне побач з дарагімі мамамі. *Мамкі бегалі ў адчай ля калячага дроту і часта проста кідаліся на яго. Вечнае святое мацярынства, яго натуральныя праявы караліся тут і асмейваліся. (...) Каля дзіцячай зоны вечны плач, а дзеці, бы ціначкі, бледныя, запалоханыя, рвуцца толькі да мамы, хоць бачаць іх так рэдка, аднак пазнаюць і кахаюць толькі іх адных. Маці нямеюць ад шчасця ля іх* (435).

Надзіральнікі пільнавалі, каб не завязаліся надта песныя, устаноўленыя Богам, адвечныя сувязі дзетак з мацяркамі. Перадаць атмасферу бяссілля і распачы матак, магла толькі жанчына-маці, якая сама была пазбаўлена магчымасці бачыць свайго адзінага сына, якой сэрца аблівалася крывёю з-за таго. Так, дзеля беларускай справы Геніюш ахвяравала нават мацярынствам – адзіны сын мусіў вырастаць “сіратаю” ў Польшчы. *О Божа, не пакінь сына маяго адзінага і не дай загубіць яму ў прорвах адзінокага жыцця імя і аблічча чалавечага і беларускага!* (347) У паэтку ўвесь час у сэрцы сядзеў шчымлівы боль за Юрку. Нейкі час пасля арышту Геніюшы нават не маглі размаўляць аб сыне, бо гэта было звыш іх сілаў. *Аб сыну мы стараліся не гаварыць і не думаць, гэта балела нястрымана, амаль фізічна, і рвала нервы* (379). *Імя яго мы не называлі, бо, здаецца, памерлі б ад гэтага...* (389).

У цяжкіх, экстрэмальных сітуацыях у Л. Геніюш, як і ў большасці хрысціян, з’яўлялася патрэба малітвы, патрэба даверыцца Богу. Вера, што сама паэтка падкрэслівае, была для яе адзіным сапраўдным апірышчам і падмацаваннем, надзеяй: *Я малілася Богу, каб даў мне сілы быць моцным чалавекам у самых найгоршых варунках жыцця* (275). У “Споведзі” паэтка падае шмат сітуацый, калі малітва сапраўды прыносіла ёй псіхічнае аблягчэнне ў напятай, стрэсавай сітуацыі. Яркім прыкладам з’яўляецца сцэна пасля допыту міністрам Цанавай, які крыкам дамагаўся, каб Л. Геніюш білі і дапытвалі дзень і ноч. *У камеры я страціла сілу духу і кінулася на калені, як заўсёды перад нармамі, і замерла, абсалютна замерла ў малітве, як быццам перастала жыць. З калень я ўстала другім чалавекам, па-новаму нейкім сільным і зусім спакойным* (386).

Логіка пакарання ў лагерах заключалася ў тым, што найцяжэйшая праца пакідалася для палітычных. *Бывала, кіркавалі па 14 гадзін у тундры без ніякага вогнішча ў найлюцейшы мароз* (417). Толькі калі чалавек быў канчаткова выбіты з сіл, зусім не мог стаяць на нагах, тады мог быць “вызвалены” ад цяжкай фізічнай працы. У лагеры канваіры мучылі вязняў не толькі фізічна, але ж знаходзілі за-

давальненне і ў псіхічных здзеках: *Нас мучылі вышукана маральна. Забіралі нам спакой, рвалі, як маглі толькі, нервы, ганялі, усяк прыніжвалі* (447).

Успаміны Ларысы Геніюш з'яўляюцца ўшанаваннем памяці самых верных сыноў Айчыны, беларускіх патрыётаў. Польская даследчыца Малгажата Чэрмінская выказала думку: “Autobiografii nie pisze się dla siebie, jak dziennik, ani dla kogoś bliskiego, jak list. Pisze się ją dla potomnych, jak pamiętnik. Ale pisze się ją o sobie – nie jak pamiętnik”⁵. Для гэтага патрэбна перакананне аб публічнай важкасці асабіста перажытага. У Геніюш яно было. Паэтка, пішучы свае ўспаміны, спавядалася ў прамым значэнні гэтага слова: перад Богам, перад памяццю продкаў і нашчадкаў, урэшце, перад грамадствам. Аўтабіяграфічная аповесць “Сповідзь” напісана чалавекам цалкам заангажаваным у беларускія справы. Ларысу Геніюш можна акрэсліць як пакутніцу за беларушчыню. Пры тым, варта пагадзіцца з удакладненнем Яна Чыквіна, што паэтка ў большай ступені была свядомай змагаркай *супраць сістэмы за чалавечнасць, за радзіму, за нацыянальнасць*⁶, чым ахвярай сталінскай ідэалогіі. *Відаць, таму ў яе творах няма рытарычнага пытання ахвяры: за што? Няма ніякіх скаргаў, апраўданняў у сваёй невінаватасці, (...)*⁷. Зразумела, што *паэтэса таксама ж жыла надзеямі, спадзяваннямі і таксама пыталася*⁸, але толькі ў Бога: за што?

Пісьменнікі-“лагернікі” (Францішак Аляхновіч, “У кіпцюрах ГПУ”; Янка Жамойцін “З перажытага”; Барыс Мікуліч, “Аповесць для сябе”) пакінулі аб’ектыўнае сведчанне аб адной з самых страшных старонак беларускай гісторыі. Супольным застаецца тое, што старонкі ўсіх лагерных успамінаў уражваюць жахлівымі падрабязнасцямі татальнага прыніжэння асобы, бесчалавечных здзекаў і жорсткасці. Іхнія творы з’яўляюцца таксама папярэджаннем усім (наступным пакаленням) тыраніям.

⁵ M. Czermińska, *Autobiografia i powieść czyli pisarz i jego postacie*, Gdańsk 1987, s. 8.

⁶ Ян Чыквін, *Далёкія і ...*, с. 115.

⁷ Тамсама, с. 115.

⁸ Тамсама, с. 116.

S T R E S Z C Z E N I E

BEZ WINY UKARANI – „SPOWIEDŹ” ŁARYSY HIENIUSZ

W artykule przeprowadzono analizę autobiograficznej powieści „Spowiedź” Łarysy Hieniusz. Autorka ukazuje w niej w znacznym stopniu w sposób emocjonalny „świat łagru”, bezpodstawne przetrzymywanie większości więźniów łagrów, bez winy ukaranych, których jedynym “przewinieniem” była bezgraniczna miłość do swojej ojczyzny. Szczególną uwagę zwrócono na kobiecy dyskurs w przekazie przeżyć, odczuć, wrażeń oraz innych gorzkich doświadczeń osoby, która trafiła w tryby sprawnie funkcjonującego „sowieckiego” aparatu śledczego i łagrów.

Słowa kluczowe: literatura białoruska, powieść autobiograficzna, spowiedź, cierpienia, wina, kobiecy dyskurs, sowiecki system karny.

S U M M A R Y

PUNISHED WITHOUT GUILT – “THE CONFESSION” OF ŁARYSA HIENIUSZ

The article contains an analysis of the autobiographical novel of Łarysa Hieniusz “The Confession”. The author shows ‘the world of a labour camp’ in a highly emotional way, unfounded detention of most prisoners, punished without guilt whose only offence was an unbounded love of their homeland. A particular attention was paid to women’s discourse to convey feelings, emotions, and bitter experiences of a person who got into a well-functioning Soviet investigative organisation and labour camps.

Key words: Belorussian literature, autobiographical novel, confession, suffering, guilt, women discourse, soviet penal system.